

GERGELY JENŐ

A keresztény pártok és a „zsidókérdés”, 1938–1944

A korszak politikai pártjainak frazeológiájában bevett *terminus technicus*ként használták az úgynevezett zsidókérdés kifejezést. Ezen azonban a különböző irányzatokhoz tartozók, politikai ideológiájukból adódóan, mást és mást értettek. Így a zsidókérdés konkrét tartalmát az esetükben a deklarált programjaikból, vezetőik vagy tagjaik nyilatkozataiból, sajtótermékeikben olvasható okfejtésekből rekonstruálhatjuk.

Ugyancsak meghatározásra szorul a keresztény párt mibenléte.¹ Ha formális jegyeiből indulunk ki, kézenfekvőnek tűnik, hogy keresztény pártnak az tekinthető, amely annak nevezte magát: pontosabban, amely nevében deklarálta keresztény voltát. A keresztény jelzőnek egyaránt lehetett negatív és pozitív tartalma. Negatív az jelentette, hogy elhatárolódik minden olyan irányzattól, amely nem keresztény, kvázi önmeghatározásában a nem keresztényektől való különbözősége dominál. Ki és mi volt a korszakban a nem keresztény kategóriába sorolható? Ha vallási síkon közelítünk a kérdéshez, nyilvánvalóan a nem keresztény vallásúak, akik ekkor nálunk szinte kizárólag az izraeliták. Ha világnézeti oldalról nézzük, akkor azok, akik ateisták, materialisták. Ezek körét már jóval nehezebb meghatározni: okkal, ok nélkül idesorolták a marxista szocialistákat (kommunistákat és sommásan a szociáldemokratákat), számos esetben a szabadkőműveseket, a szabadgondolkodókat, bizonyos értelmiségi csoportokat. A korszakban a keresztény szinonimája volt a nemzeti (tudniillik a keresztény nemzeti gondolat értelmében), s így a nemzetietlen, az internacionalista is nem kereszténynek számított. Ezáltal megint csak a baloldalon elhelyezkedő munkásmozgalmat, a kommunista és szociáldemokrata irányzatokat, a

¹ GERGELY Jenő, Keresztény pártok 1919–1944: hatalom és egyház között, *Társadalmi Szemle*, 1991/8–9, 132–141.

nemzetietlen szabadkőművességet és a nemzethez nem tartozó, abba be nem olvadt zsidóságot lehetett a fogalmon érteni, amint értették is. Innen pedig már csak egy lépés volt a zsidóság és a fentebb említett politikai és világnézeti áramlatok közös nevezőre hozása (figyelmen kívül hagyva a magyar zsidóság döntő többségének vallásos, istenhívő voltát és a nemzettel, a magyarsággal való azonosulását).

A keresztény pártok politikai ideológiája a fentiek következtében immanensen magában hordozta az antiszemitizmust, amely a fentiek jobboldali radikális irányzatainál nyílt és agresszív zsidóellenességben jutott kifejezésre. A bal felé, demokratikus irányban orientálódóknál az ezzel való gyökeres szakítás a korszak végére megtörtént, ám e folyamat a hivatalos egyházi hierarchia szemében bizonyos értelemben kétségessé tette ezen irányzatok keresztény voltát.

A keresztény pártok önmeghatározásában a pozitív kereszténységből adódó világnézeti alapállás és politikai program középpontjában a társadalmi igazságosság elérése, a társadalmi szolidaritás megvalósítása és az emberi méltóság védelme állt. Ezek politikai ideológiája a konzervatív alapozású keresztényszocializmus és a kereszténydemokrácia volt. A politikai programokban a konzervatív alkotmányossághoz való ragaszkodás a polgári szabadságjogok tiszteletben tartásával és a viszonylag messze menő szociálpolitikai reformtörekvésekkel párosult.

A korszak keresztény pártjainak – amelyek nálunk inkább katolikusok, semmint interkonfesszionálisan keresztények voltak – ideológiája és programja alig leplezhető belső ambivalenciát hordott magában. Ebből az következett, hogy vagy magán „a” keresztény párton belül egymásnak ellentmondó, markáns irányzatok alakultak ki, s konfrontálódtak éppen például az úgynevezett zsidókérdésben, vagy pedig egyidejűleg több párt is – a szélsőjobboldaltól a konzervatív alkotmányőrző középén át a balra nyitott kereszténydemokráciáig – keresztény pártnak nevezte magát, és ekként működött. Mindebből következik, hogy nem célszerű sommás véleményt mondani a keresztény pártok zsidókérdésben tanúsított magatartásáról.²

*

A képviselőház 1937. január 26-i ülésén Ernszt Sándor prelátus bejelentette az Egyesült Keresztény Párt megalakítását, és ismertette programját.³ Ekkor sikerült – igaz, csak átmenetileg – létrehozni az addig külön működő, szétforgácsolódó, jobbára

² GERGELY Jenő, A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus, *Századok*, 1987/1, 3–48.

³ *Magyarországi pártprogramok*, II. 1919–1944, szerk. GERGELY Jenő–GLATZ Ferenc–PÖLÖSKÉI Ferenc, sorozatszerk. GERGELY Jenő, a második kiadást jav. és átdolg. GERGELY Jenő, Budapest, ELTE–Eötvös, 2003, 356, 357.

ellenzéki keresztény párti irányzatok egységét. A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (gróf Zichy János, Ernszt Sándor, Czettler Jenő, Homonnay Tivadar, a keresztényszocialista Tobler János), a Keresztény Ellenzék (Friedrich István, Tauffer Gábor), a Nemzeti Legitimista Néppárt (Griger Miklós, Makray Lajos katolikus papok), valamint a fővárosi Keresztény Községi Párt (Csilléry András, Müller Antal) fúziójából jött létre, gróf Zichy János elnökletével, az Egyesült Keresztény Párt. Csatlakoztak hozzá párton kívüli képviselők is (például Béli Béla, Meizler Károly), így a pártnak huszonegy mandátuma lett a képviselőházban. A pártalakításkor ismertett program semmit nem tartalmazott a zsidókérdésről.

1938. augusztus 20-án a pártelnök, Zichy gróf, drégelypalánki választóihoz írt nyílt levelében ismételten összefoglalta az Egyesült Keresztény Párt programját. Ennek üzenete elsősorban a diktatúrával való szembenállás, az alkotmányossághoz, a demokratikus szabadságjogokhoz való ragaszkodás volt. A pártelnök elutasította az idegen eszméket, a nemzetiszocializmust, konkrét megnevezése nélkül. Kifejtette, hogy pártja továbbra is az alkotmányos királyság híve, tehát ragaszkodik legitimista elveihez.⁴ Ez a program sem tartalmazott semmiféle utalást a zsidókérdésre, holott ekkor már elfogadásra és kihirdetésre került az első zsidótörvény. Az idegen eszmék elutasítása, az alkotmányos jogviszonyokhoz való ragaszkodás azonban implicita a fajelmélet és a jogfosztás elutasítását is jelenthette.

Az Egyesült Keresztény Párt bomlástermékeként, 1938 és 1944 között, különböző, a szélsőjobboldal felé nyitó vagy szélsőjobboldalon elhelyezkedő, de magukat kereszténynek nevező pártok jöttek létre. A kereszténydemokrata irányzat párttá szerveződése lassabban ment, és csak a végkifejlet során, 1944 októbertől–novembere folyamán, már illegális körülmények között alakult meg. Mint ilyen, nem adhatott sem pártprogramot, sem „hivatalos” állásfoglalást a zsidóüldözéssel kapcsolatban.

A felvidéki és kárpátaljai területek visszacsatolásával került Magyarországhoz az ottani, két világháború közötti keresztényszocialista politikai párt egy része. Szlovákiában két jelentős magyar párt működött: a Jaross Andor vezette Magyar Nemzeti Párt, valamint a gróf Esterházy János nevével fémjelzett Egyesült Keresztényszocialista Párt. Esterházy gróf 1938 után sem kapcsolódott be a magyarországi politikai életbe, hanem Csehszlovákiában, illetve Szlovénzkóban maradt. A pozsonyi parlament keresztényszocialista képviselőjeként határozottan fellépett a náciizmus és a zsidóüldözés ellen. Ő volt az egyedüli képviselő, aki a pozsonyi parlamentben tiltakozott a szlovákiai zsidók deportálása ellen.

⁴ *Uo.*, 382–388.

1938 őszén visszakerült az anyaországhoz az említett két párt legtöbb tagja és vezetője. Az 1939. január 19-én Komáromban tartott kongresszusukon a két párt Egyesült Magyar Párt néven fuzionált, de „alcímében” megtartotta az Egyesült Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt nevet. A párt vezérévé Jaross Andort választották, aki ettől kezdve a magyar politikai közélet egyik markáns szélsőjobb-oldali szereplője lett. A felvidéki polgári közigazgatás helyreállításáig, 1940-ig, Jaross az egymást követő kabinetekben a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere volt. (1944-ben a Sztójay-kormány belügyminisztereként meghatározó szerepe volt a zsidóellenes rendeletek kiadásában és végrehajtásában, a gettósításban, amiért mint háborús és népellenes bűnöst a népbíróság halálos ítélete alapján kivégezték.)

A párt Komáromban elfogadott programja leszögezte, hogy három eszmei pillérré támaszkodik: a keresztény világnézetre, a nemzeti gondolatra és a szociális igazságra. „A keresztény világnézet azt jelenti, hogy az állami, társadalmi és gazdasági élet minden vonatkozásában a keresztény valláserkölcsei felfogásnak kell érvényesülnie” – olvasható a programban.⁵ Ez egyértelműen keresztényszocialista elvi alapállás, amely a századelőtől valamennyi keresztény párt programjának alapját képezte. Az iránt tehát nem hagytak kétséget, hogy az Egyesült Magyar Párt keresztény pártként értelmezi önmagát.

A keresztény pártok, így a Jaross-féle párt is, tartózkodtak attól, hogy programjaikban konkrét „megoldási javaslatokat” tegyenek az úgynevezett zsidókérdést illetően. A komáromi pártprogram részletekbe menő antikapitalista, nagytőkeellenes követeléseinek mögött nem nehéz felfedeznünk azt a célzatosságot, hogy a kapitalizmus visszasságai a zsidóknak tudhatók be, akiknek kezében a tőke (a bankok, a kereskedelem, a nagyipar) nagy része összpontosul.

Az Egyesült Magyar Párt programjának I. fejezetében, az „Államjogi rész”-ben szereplő 12. pont foglalkozott a zsidókérdéssel:

A magyar állam keretében külön jogkerettel szabályozandó a zsidóság helyzete. A zsidóság túlnyomó többsége nem tudott évszázados és részben évtizedes együttélése folytán a magyar nemzetbe úgy beilleszkedni, hogy lemondott volna fajtestvérei nemzetközileg felfogott érdekvédelméről és a magyarságra káros tulajdonságait elvesztette volna. Tágabb felelősségérzésével, a szellemi pályákon és a közgazdasági életben túlharapózott szerepével veszélyezteti a magyar közösség érdekeit. Törvénnyel szabályozandó a zsidóság közjogi elhelyezkedése, valamint szerepe a művelődési, gazdasági és szociális élet síkján. Ki kell venni a zsidóság

⁵ *Uo.*, 390.

kezeiből a megszerzett földbirtokot, a szellemi és gazdasági életben szerzett hatalmát pedig korlátozni arra a mértékre, ahogy a magyarsághoz viszonyított számaránya megkívánja.⁶

Az idézett pártprogram már az első zsidótörvény elfogadása, de még a második zsidótörvény betervezése előtt látott napvilágot. Nyilvánvaló, hogy benne foglaltott az újabb, szigorúbb korlátozásokat tartalmazó törvény igenlése. A párt a zsidóságot fajnak tekintette, mégpedig olyan idegen fajnak, amely nem tudott beilleszkedni a magyar társadalomba, s amely nemzetközi érdekeket képviselt, kvázi nemzetietlen volt. A szellemi szabadpályákon és a gazdasági életben való zsidó „tér-foglalás”, a túlreprezentáltság, minden antiszemita vádnak az objektív tényként kezelt alapja volt. Ennek az antiszemitizmusnak az is jellemzője volt, hogy a zsidóság térnyerése veszélyezteti a magyar (értsd a keresztény és nemzeti társadalom) érdekeit, kvázi ezzel szemben nemcsak védekezni szükséges, hanem korlátozni kell a számaránynak megfelelően. A *numerus clausus* vonatkozzon a zsidóság közjogi elhelyezkedésére, amin politikai jogainak korlátozását, az állampolgári jogegyenlőség elvének feladását lehetett érteni. Amíg művelődési, gazdasági és szociális téren a párt célja a visszaszorítás az országos arányszámnak megfelelő zárt számra (*numerus clausus*), addig a „zsidóság kezéből történő kivétel”-en csak a zsidó tulajdonban (magántulajdonban) lévő földbirtokok elvételét, kárpótlás nélküli elkobzását lehet érteni.

A Jaross-féle párt programjában foglalt követelések 1939-ben a második zsidótörvénnyel, illetve az 1942. évi XV. törvénycikkkel, a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanainak kisajátításáról szóló törvénnyel (a „negyedik zsidótörvény”) valósultak meg.

A felvidéki párt végül nem lett a magyar törvényhozás részese, mert az 1939. május végén tartott országgyűlési képviselő-választások idején a Felvidéken még nem állították helyre a polgári közigazgatást. Így a visszacsatolt területeken nem tartottak választásokat, hanem „behívtak” képviselőket, akik a budapesti parlamentben a kormánypárthoz csatlakoztak. Az Egyesült Magyar Párt nem indult a választásokon, és 1940 után, amikor a Felvidéken normalizálódtak a viszonyok, sem fejtett ki aktív tevékenységet. A párt egyes prominens vezetői csatlakoztak a kormánypárthoz (így maga Jaross is). 1940 októberében Jaross Imrédy Bélával együtt kilépett a Magyar Élet Pártjából, és megalakították a Magyar Megújulás Pártját. Így ez az eredetileg keresztény világnézeti jellegét hangoztató irányzat végül a szélsőjobboldalon, a nemzetiszocialista pártok táborában kötött ki.

⁶ *Uo.*, 392.

Az Egyesült Keresztény Párt álláspontja a zsidókérdésben leginkább az első zsidótörvény-javaslat 1938. májusi képviselőházi vitájában mérhető le. A párt ekkor huszonegy mandátummal rendelkezett, s a Gömbössel és Darányival szembeni oppozícióból már kereste a kapcsolatokat a katolikus szociális tanításra gyakran hivatkozó Imrédy Béla miniszterelnökkel, ami végül újból a kormánytámogatók táborába vitte őket. 1938 májusában a keresztény párt öt képviselője szólalt fel a zsidótörvény-javaslat vitájában, és valamennyien nemmel szavaztak. Az elutasítás oka azonban közel sem a párt ellenzéki volta volt. A náciellenes, kereszténydemokrata baloldali álláspontját, amely elutasította a zsidótörvényt, gróf Széchényi György fejtette ki. A keresztény párt szélsőjobboldalán elhelyezkedő Meizler Károly fajvédő alapról fogalmazta meg kritikáját, és a javaslatot – mérsékelt volta miatt – eleve alkalmatlannak tartotta a zsidókérdés megoldására. Hozzá közel álló álláspontot képviselt a Keresztény Községi Párt két tagja, a párt akkori elnöke, a református Csilléry András, illetve Müller Antal képviselő. Ők is a javaslat mérsékelt voltát bírálták, s ezzel indokolták nemleges szavazatukat. A párt konzervatív centrumát reprezentáló Homonnay Tivadar nem a faji kérdést, hanem a zsidó térfoglalással szembeni önvédelmet állította érvelése középpontjába, s közölte a házzal, hogy az Egyesült Keresztény Párt a javaslatot nem tartja alkalmasnak a zsidókérdés megoldására. Az elutasításban tehát egyetértés volt, ám indokai a párton belül igencsak eltérők voltak.

Az elsőként felszólaló Müller Antal Wolff Károly politikai örökségét idézve sorolta az adatok tömegét, bizonyítandó, hogy a gazdasági élet egyes területein milyen arányszámban találhatók zsidók. Szerinte a napirenden lévő törvényjavaslat nem biztosította ennek gyökeres revízióját, a keresztény magyar lakosság önvédelmét és a zsidóság visszaszorítását. Müller határozati javaslatokat is beterjesztett a kisiparosok érdekében állónak tartott kamarai *numerus clausus* bevezetésére.⁷

A fajvédelmi argumentációt előtérbe helyező Csilléry András csak a teljes körű *numerus clausus* bevezetése esetén volt kész a törvényjavaslat elfogadására. Beszéde végén határozati javaslatot terjesztett elő:

Indítványozom, mondja ki a képviselőház, hogy a törvényjavaslatban kimondandó az, miszerint zsidó felekezet nincs, hanem csak zsidó faj van. Ennek alapján a zsidók csak 5,1%-ban, vagyis az ország lakossága körében elfoglalt mindenkori számarányának megfelelő számban alkalmazhatók, úgy az értelmiségi munka-

⁷ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (a továbbiakban KN/1935), XVIII, 307. ülés, 1938. május 6., 321–328.

körökben, valamint a kereskedelmi és ipari üzemeknél és vállalatoknál, nem különben valamennyi kamara, illetve érdekképviselő tagjai sorában is csak ilyen számban lehet őket felvenni.⁸

Miután a képviselőház a határozati javaslatot nem fogadta el, így Csilléry is „nem”-mel szavazott.

Meizler Károly, aki már ekkor fontolgatta, hogy kilépve a konzervatív keresztény pártból, egy markánsan szélsőjobboldali ellenzéki pártot alakít, a vitában is szélsőségesen antiszemita nézeteket fejtett ki. Végző konklúziója az volt, hogy az egymást követő kormányok mindig is féltek és félnek a mélyreható reformoktól, beleértve a zsidókérdés gyökeres megoldását is.

Ez a javaslat egyetlen egy dologra jó. Arra, hogy ezt a kérdést levegye a napi-rendről anélkül, hogy megoldaná, és miután mi a kormánytól a múltban is azt láttuk, hogy a kérdésekhez csak egynegyed és egyötödös megoldásokban mer hozzájárulni és mert azt látjuk, hogy mint egyéb tereken, ezen a téren sem mer a kormány komoly reformot hozni, a javaslatot nem fogadom el.⁹

A kereszténydemokrata álláspontot képviselő gróf Széchényi György kritikájának középpontjában a fajelmélet bírálata, a faji kérdésnek a magyar hagyományoktól és alkotmányos jogérzulettől való idegenségének ismertetése állt. A faji gondolat összeegyeztethetetlen a Szent István-i gondolattal, idegen import, a nácizmustól átvett káros ideológia. A fajelmélet szemben áll a keresztény természetjoggal, s alapjaiban sérti az Isten által a saját képére teremtett emberek közötti jogegyenlőséget. Széchényi szerint az úgynevezett zsidókérdés megoldásának egyedül lehetséges keresztényi útja a befogadás és a zsidóság asszimilálódása a magyar társadalomba. Elutasító véleményét ekként összegezte:

Mind a faji szempontoknak irreális túltengése miatt, mind a vallási szempontoknak fölötte súlyos aggályai miatt, mind a jogi kérdéseknek megoldatlan és helytelen beállítása miatt, azonkívül azért, mert egy idegen eszmeáramlatnak szálláscsinálójává válik ez a törvényjavaslat, kénytelen vagyok ezt a leghatározottabban ellenezni és el nem fogadni.¹⁰

⁸ *Uo.*, 309. ülés, 1938. május 10., 416, 417.

⁹ *Uo.*, 310. ülés, 1938. május 11., 482.

¹⁰ *Uo.*, 310. ülés, 1938. május 11., 466.

A kereszténydemokrata képviselő mutatott rá arra a tényre, hogy a zsidótörvény, az állampolgárok közötti faji megkülönböztetésen alapuló jogfosztás egyaránt idegen a magyar nemzeti hagyománytól és a keresztény nemzeti eszmekörtől. Kimondatlanul is mindenki tudta, hogy a gróf a nácizmust érti ezen, amint azzal is tisztában voltak, hogy XI. Piusz pápa előző évi, *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájában egyértelműen elítélte a náci újpogányságot, ahogyan néhány héttel később a budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, a pápa legátusa is. Az Egyesült Keresztény Pártban a baloldali irányzat gyengének bizonyult ahhoz, hogy a pártot ebben a kérdésben érdemileg befolyásolni tudja. Nagyobb lehetőségei voltak a parlamenten kívüli fórumokon, a sajtóban és a civil szerveződésekben.¹¹

A párt centrumához tartozó Homonnay Tivadar felszólalásában jelezte, hogy a pártvezetés őt bízta meg a hivatalos álláspont ismertetésével. Szerinte a kormány javaslatát részint azért lehet helyteleníteni, mert alkotmány sértést jelent, másik oldalról pedig azért lehet elutasítani, mert keresztülvitele sem teremt kellő álláslehetőséget a fiatal generációknak, tágabb értelemben nem változtat érdemben a fennálló helyzeten.

Kétségtelen – és ez pártom álláspontja is –, hogy ha egy kérdést a felelős kormányzat rendelkezésekkel, vagy a hatalmában álló eszközökkel megvalósítani nem tud, akkor a törvényhozáshoz folyamodik, ha pedig a törvényhozáshoz kell folyamodnia, abban az esetben a törvényjavaslat olyan legyen, amely ezt a célt a lehető legtökéletesebben el is éri. Ez a törvényjavaslat a mi pártunk, az Egyesült Keresztény Párt véleménye szerint kétségtelenül nagy megrázkódtatásokkal jár, ezt el kell ismerni, de éppen azért, mert megrázkódtatásokkal jár, elvárhattuk volna az igen t. kormánytól, hogy olyan javaslattal jöjjön a Ház elé, amely ezt a kérdést eredményesen megoldja.¹²

Ebben a vélekedésben benne rejlett az aggodalom a zsidótörvény, a jogfosztás által kiváltott közfelháborodás miatt, amelynek a párton belül – és azon kívül még inkább – jeles katolikus közéleti személyiségek is hangot adtak. Ugyanakkor a párt nem kívánt szembehelyezkedni az egyre agresszívabb jobboldali „közhangulattal”,

¹¹ Tovább gyengítette ezt az irányzatot Széchényi György és Griger Miklós 1938-ban bekövetkezett halála.

¹² KN/1935, XVIII, 311. ülés, 1938. május 12., 541.

amely a zsidókérdés náci mintára történő radikális megoldását követelte. Végül arra vonatkozóan sem tettek javaslatot, hogy miként tartanák lehetségesnek a zsidókérdés „alkotmányos” megoldását, a „félmegoldás” ódiúmat a kormányra hárították.

A hivatalos keresztény párt egyes jobboldali radikalizmusra hajló politikusai a felvidéki keresztényszocialistákéhoz hasonló utat jártak be: ők is eljutottak a nemzeti-szocialista – nyilas – táborba, mégpedig igencsak tanulságos módon: a keresztényszocializmus és a nemzetiszocializmus állítólagos szimbiózisa révén. A Keresztény Nemzetiszocialista Front előtörténetéhez tartozik, hogy a Független Kisgazdapártból Matolcsy Mátyás és Rakovszky Tibor vezetésével 1938. március 21-én kivált hat képviselő, és a nyilas pártok felé kereste a kapcsolatokat. A formálódó szélsőjobboldali „kisgazdapárt” akkor kapott keresztény arculatot, amikor 1938 júniusában Meizler Károly, és Béldi Béla országgyűlési képviselők is kiléptek az Egyesült Keresztény Pártból, és egyesültek a Matolcsy-csoporttal. A Keresztény Nemzetiszocialista Front megalakulását vezére, Meizler Károly június 14-én jelentette be a képviselőházban. A front az 1939-es választásokra készülve, 1939. március elején tette közzé programját, s három mandátummal került be az új képviselőházba.

A program preambulumban leszögezték, hogy „a Keresztény Nemzetiszocialista Front mint a keresztény világnézetű nemzetiszocialista Magyarország legnagyobb párt-szervezete” lép színre.¹³ Miként volt lehetséges, hogy a kereszténységet és a nemzetiszocializmust közös nevezőre hozzák? Ideológiailag ez valóban nonszensz, hiszen a nemzetiszocializmus mint ideológia egyház- és vallásellenes, míg a kereszténység vagy az elvein nyugvó keresztényszocializmus kizárja az újpogányság elfogadását. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a magyarországi szélsőjobb, beleértve a nyilasokat és magát Szálasi is, nem hangoztatta nyíltan egyház- és vallásellenes céljait, sőt, mi több, igyekezett kimondottan jóindulatot mutatni a keresztény egyházak iránt. Jellemző volt az egyenruhában, zárt alakulatban misére vonuló nyilas demonstráció, amint az is, hogy Szálasi évente lelkigyakorlatra vonult el a Manrézába. A nyilas és nemzetiszocialista politikusok közül korábban többen megjárták a keresztény pártot, pártokat, és tömegeik is nagyrészt abból a társadalmi közegekből kerültek ki, amelyben korábban a keresztényszocialisták is jelen voltak.

Végül azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az előregedett keresztény pártot megújítani akarók – elsősorban az 1938-as Mindszenty–Nyisztor-féle kezdeményezés résztvevői – is úgy vélték, hogy szükség van egy olyan keresztény pártra,

¹³ *Magyarországi pártprogramok, i. m.*, 416.

amely közbülső helyet foglal el a konzervatív középút és a szélsőjobboldal között, átvéve az előbbitől az alkotmányossághoz való ragaszkodást és a diktatúra elutasítását, az utóbbitól pedig a hatékony és népszerű szociális programot.¹⁴

Milyen programot vallott az önbesorolása szerint kereszténynek minősített Keresztény Nemzetiszocialista Front a zsidókérdést illetően? Eltérően a többi keresztény párttól, Meizlerék pártprogramja önálló fejezetet szentelt ennek a problémának. Szó szerint az alábbiakat követelték:

1. Zsidónak sem önkormányzati, sem országgyűlési képviselő választójoga nem lehet és nem is választható.
2. Zsidó a magyar hadsereg tagja nem lehet.
3. Zsidó kivándorlók 2000 pengőnél nagyobb vagyont nem vihetnek ki magukkal. Az 1867 óta bevándorolt zsidó családok tagjai és leszármazottai állampolgárságukat veszítik és legelőször vándoroltatandók ki.
4. Zsidónak minősítendő az a vállalat, amelynek tulajdonosai, vezetői vagy alkalmazottjai között 6%-nál több a zsidó fajúak aránya.
5. Zsidóknak már kiadott trafik, italmérési és egyéb egyedárusági engedélyek elvonandók, iparigazolványok és iparengedélyek 6%-ra csökkentendők.
6. A szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon a zsidóság számaránya azonnal 6%-ra csökkentendő. Hírlapíró, lapkiadó, színész, filmszínész, rendező, színház- és filmigazgató nem lehet.
7. Zsidók névmagyarosításai hatályukat veszítik.
8. Zsidó nem zsidóval házasságot nem köthet, az ilyen házasság érvénytelen.
9. A még szolgálatot teljesítő zsidó köztisztviselők azonnal nyugdíjba helyezendők, vagy végelbánás alá vonandók.
10. Zsidó fajúak nem tarthatnak háztartási alkalmazotti minőségben nem zsidó magyar állampolgárokat.¹⁵

A Keresztény Nemzetiszocialista Front programjában foglaltak nagy részét a benyújtott második zsidótörvény-javaslat is tartalmazta. De Meizlerék már ekkor megfogalmaztak olyan követeléseket is, amelyeket 1941-ben a harmadik zsidótörvény

¹⁴ Esztergomi Prímási Levéltár. Cat. D/c-1496/1938. Nyisztor Zoltán pápai kamarás 1938. március 29-i levele Serédi bíboroshoz. Közli GERGELY Jenő, A keresztény pártok és a katolikus egyház politikai útkeresése az 1930-as évek második felében, *Levéltári Szemle*, 1990/2, 47–63; Uő, Mindszenty [Pehm] József apátplébános és a katolikus pártalapítási kísérletek az 1930-as években, *Múltunk*, 1993/1, 37–57.

¹⁵ *Magyarországi pártprogramok, i. m.*, 417.

váltott valóra (a házasságjogot illetően), vagy amelyek majd az 1944-es rendeletekben szerepelnek (a nem zsidó háztartási alkalmazottakra vonatkozó kitétel).

Imrédy Béla diktatórikus törekvései 1938 őszén szakadáshoz vezettek az addigi kormánypárton, a Nemzeti Egység Pártján belül. A „disszidensek” konzervatív-agrárius csoportja, Sztranyavszky Sándor és a piarista Kornis Gyula képviselők vezetésével, 1938. november 30-án tizenöt képviselővel megalakították a Keresztény Nemzeti Függetlenségi Pártot. (Ehhez a házfeloszlatásig további tizenöt képviselő csatlakozott.) Ugyanekkor közzétett kiáltványukban megfogalmazták a párt programját s részeként a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjukat. Egyértelműen leszögezték, hogy a párt keresztény világnézeti jellegű alakulat: „Hisszük és valljuk, hogy a keresztény hit erkölcsi szabályainak megtartása és a krisztusi szeretet parancsainak gyakorlati érvényesítése a társadalmi béke megteremtésének a leghatalmasabb eszköze. Ez vonatkozik a zsidókérdés mikénti elintézésére is.”¹⁶

A „mikénti elintézés” terén a párt tagjai elsőbbséget vindikáltak maguknak, s egyúttal azt is kimondták, hogy bár aggályosnak tartják, mégis elfogadják az első zsidótörvényt mint a probléma megoldásának egyik lehetőségét.

Pártunk tagjai már olyan időben is vallották és hirdették, amikor az ilyenfajta állásfoglalás a közéleti érvényesülésnek súlyos akadály volt, hogy a zsidóság túlságos térfoglalása – egy részének türelmetlen érvényesülési vágya –, a nemzeti vagyon és jövedelem terén elért aránytalan részesedése, a társadalom békés fejlődésének aggasztó jellegű megzavarására fog vezetni. Ugyanezt hirdettük és valljuk a zsidó elemekkel erősen összeszövődött szabadkőművességgel szemben is. Kívántuk és sürgettük régtől fogva, hogy a magyar keresztény ifjúság szerezzon a maga számára gazdasági jártasságot és vegye fel a versenyt az üzleti téren a zsidósággal és részesüljön ebben a törekvésben erős közhatalmi támogatásban. Éppen ezért az 1938: XV. tc. megalkotását az ellene felhozott aggodalmakkal szemben is általában helyesnek tartottuk, és nagy figyelemmel óhajtottuk kísérni ennek a törvénynek a hatását a külpolitikai helyzet, a gazdasági élet, a kultúra, a tudomány és műszaki élet stb. terén. Látni óhajtottuk volna, hogy fiatalságunk kellő kitartással és hozzáértéssel végzi-e az átváltozás során a zsidó szakértőktől átvett feladatokat. Az így szerzett tapasztalatokból alaposabban lehetett volna megállapítani, mennyiben van szükség további intézkedésekre.¹⁷

¹⁶ *Uo.*, 409, 410.

¹⁷ *Uo.*

A Kornis-féle párt arra utalt, hogy a Katolikus Néppárt már a századfordulón programjába vette a zsidó térfoglalással szembeni védekezést, a keresztény társadalom védelmét. Az is kitűnik az idézetből, hogy az első zsidótörvényt ők sem tartották a kérdés jó megoldásának, ám a készülő második zsidótörvényről nem nyilatkoztak. A második zsidótörvény-javaslat 1939. kora tavaszi képviselőházi tárgyalásában nem vettek részt, ugyanis, mint ellenzékbe szorult pártnak, a javaslattal szembe kellett volna fordulniuk. Az óvatosság érthető volt részükről, ám ez sem mentette meg őket attól, hogy az 1939-es választásokon még indulni sem tudtak, s így a párt tagjai kibuktak a Parlamentből.

1939. február–március folyamán zajlott le még az 1935-ben választott képviselőházban a második zsidótörvény-javaslat vitája. Az Egyesült Keresztény Párt szembe-tűnő érdektelenséget mutatott, míg a Keresztény Nemzetiszocialista Front tagjai aktívan részt vettek a vitában. A keresztény párti tartózkodás valószínű kapcsolatban állhatott a párton belüli véleménykülönbségekkel, az újabb, szigorúbb zsidótörvényt elutasítók, illetve az azzal egyetértők ellentétével. A belső ellentétek leplezését célozta, hogy a törvényjavaslatához elsőként hozzászóló vitéz Makray Lajos katolikus pap-képviselő bejelentette, hogy „a törvényjavaslat tárgyában való állásfoglalást pártom nem tette pártkérdéssé”, azaz szabad kezet adott képviselőinek.¹⁸ Legtöbbször azt a kényelmes megoldást választották, hogy vagy nem jelentek meg a képviselőházban, vagy, ha jelen voltak, hallgattak. A törvényjavaslat általános vitájában Makray mellett a fővárosi Keresztény Községi Párt egyik vezetője, Müller Antal szólalt fel, aki később a részletes vitában is több ízben szót kért.

Makray Lajos beszéde közel állt a püspöki kar álláspontjához és hangvételéhez. A zsidókérdés megoldásában a keresztény magyarság önvédelmét vélte felfedezni, s az argumentációban a fajelméleti érvekhez képest a vallásiak domináltak. Érvelése elsősorban a kikeresztelkedett zsidók kivételét célozta a javaslatból. Szerinte a konvertita

a legszerencsétlenebb kategória, mert nem tartozik a zsidó közösséghez, és e szerint a törvényjavaslat szerint nem tartozik a keresztény magyarság közösségébe sem. Ezekben valami szörnyű elkeseredettségnek, csalódásnak és félrevezettségnek az érzése fejlődik ki, és nekünk... lelkiismeretbeli kötelességünk ezeknek az érdekében síkra szállani.¹⁹

¹⁸ KN/1935, XXII., 373. ülés, 1939. február 28., 31.

¹⁹ *Uo.*, 34.

A katolikus püspöki konferencián megfogalmazott – és általuk a felsőházban előadott – módosító indítványokat a konvertiták mentességének kiterjesztéséről a keresztény párt négy képviselője, Makray Lajos, Müller Antal, Petrovác Gyula és Reibel Mihály, aláírásával a képviselőházban is beterveztették módosító indítványokként. (Közülük ketten, Makray és Reibel katolikus plébánosok, Müller és Petrovác a fővárosi Keresztény Községi Párt prominensei voltak.) Makray plébános beszéde végén általánosságban elfogadta a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjaként. A katolikus konvertitáknak a keresztény párt a konkrét védelem helyett erkölcsi vigaszt kínált:

Mi nem tagadjuk meg őket, mi nem rekesztjük ki őket a keresztény szeretet közösségéből, mi egyenlő értékű testvéreknek tartjuk őket, és megértő lélekkel állunk mellettük a súlyos áldozat vállalásában. Hisszük, hogy a keresztségben nyert kegyelem erőt ad nekik arra, hogy ezt a nehéz keresztet megroskadás nélkül tudják hordozni, és mi nem fogunk megszűnni érdekükben, igazságaik érdekében továbbra is dolgozni és harcolni.²⁰

Míg a katolikus pap Makray állásfoglalása megfelelt a „hivatalos” egyházi felfogásnak, addig a fővárosi keresztény párthoz tartozó Müller Antal radikálisabban antiszemita és fajvédő jellegű felszólalása végén nyilatkozott a javaslat elfogadásáról.²¹ Ennek az álláspontnak a gyökerei korábbra nyúlnak vissza: a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párt 1920-tól kezdve fő ellenségének a budapesti zsidó polgárságot és értelmiséget tekintette, és az azzal folytatott pozícióharcban nem mindig kapta meg az egyház és a konzervatív kormányok támogatását. Elmondhatjuk tehát, hogy bár az Egyesült Keresztény Párt szabad kezet adott képviselőinek a zsidótörvény-javaslat elfogadása vagy elutasítása kérdésében, a képviselőházban elhangzó két felszólalás egyaránt az elfogadását deklarálta, míg az elutasítók nyíltan nem vállalták véleményüket.

A Keresztény Nemzetiszocialista Front nevében Meizler Károly volt keresztény párti és Matolcsy Mátyás egykori kisgazdapárti képviselő szólalt fel. A szélsőjobb-oldali álláspontot képviselő Meizler faji alapon bírálta a benyújtott törvényjavaslatot, és elégtelennek, továbbra is túl mérsékeltnek tartotta. Ezért csak feltételesen fogadta el: „Ezt a javaslatot csupán részlettörlesztéseként ennek a problémának és abban a reményben fogadom el, hogy úgy sem lesz sokáig törvény, mert utána

²⁰ *Uo.*, 35.

²¹ *Uo.*, 375. ülés, 1939. március 2., 107–113.

következik a harmadik zsidótörvény” – mondta.²² Matolcsy Mátyás kritikája a javaslatot illetően abban összegezhető, hogy szerinte nem oldja meg a zsidókérdést, mert mellőzi az azzal összefüggő földkérdés megoldását. Elképzelése szerint a „galíciai” réteg eltávolítása révén válna lehetségessé a földnélküliek földhöz juttatása. A javaslatot azzal a feltétellel fogadta el, amennyiben a kormány a végrehajtás során ezt a szempontot kellően érvényre juttatja.²³

1941 nyarán, a harmadik zsidótörvény képviselőházi tárgyalásakor, két keresztény párt – az Egyesült Keresztény Párt nyolc, illetve a Keresztény Nemzetiszocialista Front három képviselővel – volt tagja a törvényhozásnak. Mindkét említett párt szembetűnő passzivitást mutatott a vitában. A szélsőjobboldali front részéről a nevét magyarosító Maróthy-Meizler Károly szólalt fel, s a javaslatot azért nem fogadta el, mert még ebben a formájában sem tartotta eléggé radikálisnak. Hosszú beszédében nem találunk újdonságot, a fajvédelmi argumentációt ismételte meg.²⁴

Az Egyesült Keresztény Párt vezérszónoka Közi-Horváth József, Győr egyházmegyes római katolikus pap volt, rajta kívül a párt részéről más nem is szólalt meg. Közi-Horváth beszéde azt a benyomást kelti, hogy nem is annyira pártja álláspontját képviselte, hanem a katolikus egyházét. Hozzászólását ugyanis egy deklaráció felolvasásával kezdte, amelyet valamennyi parlamenti katolikus pap-képviselő nevében tett, pártállásra való tekintet nélkül. Ilyen nyilatkozat megtétele csak úgy volt lehetséges, ha előzőleg egyeztették a püspöki karral, pontosabban a hercegprímással. Serédi és a felsőház többi katolikus főpapja – a protestánsokkal együtt – elszánták magukat a javaslat megbuktatására, ezért ennek érdekében a képviselőházban is megtiltották a papoknak a zsidótörvény-javaslat elfogadását.

A deklarációban foglaltakat a keresztény párt nem egyházi képviselői sem hagyhatták figyelmen kívül, hiszen a püspöki karral nem helyezkedhettek szembe a párt katolikus jellegének veszélyeztetése nélkül.

A Közi-Horváth által ismertetett deklaráció tekinthető a keresztény párt ekkori, zsidókérdésben elfoglalt álláspontjának:

A katolikus papság és a keresztény politika zászlóbontói már évtizedekkel ezelőtt állást foglaltak a zsidóság szellemi és anyagi térhódításának megakadályozása mellett, nemkülönben a zsidó–keresztény házasságok megengedése és a válást

²² *Uo.*, 377. ülés, 1939. március 7., 170.

²³ *Uo.*, 379. ülés, 1939. március 9., 270–274.

²⁴ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (a továbbiakban KN/1939), X, 204. ülés, 1941. július 1., 356–364.

elősegítő, a családot szétbomlasztó, a gyermekáldást csökkentő, a gyermeknevelést akadályozó liberális házasságjog bevezetése ellen. A katolikus papság és a keresztény politikusok serege egy pillanatig sem adta fel a harcot annak ellenére, hogy a zsidóság, a szabadkőműves, liberális front a hatalmában lévő sajtónak és propagandának minden dühét reaszabadította. Elődeink példájához híven mi is készséggel szolgálunk minden olyan akciót, amelynek célja a zsidóság szellemi és anyagi hatalmának megszüntetése, a keresztény magyarság megerősítése. Keresztény meggyőződésünk és fajtánk szeretete vezet bennünket kizárólag most is, amikor a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról benyújtott törvényjavaslatot nem fogadjuk el, és azt kérjük, hogy a kormány ehelyett a kiegészítés és módosítás helyett nyújtson be minél előbb a liberális házasságjogi törvény teljes reformját magában foglaló, a keresztény házasság méltóságát és állandóságát visszaállító és a gyermeknevelés szociális feltételeit megadó törvényjavaslatot.²⁵

Közi-Horváth József a javaslatra nemmel szavazott. A katolikus pap-képviselők nem a javaslat zsidóellenes cikkelyeit kifogásolták – azokról nem nyilatkoztak, kvázi hallgatólagosan tudomásul vették őket – és nem is a törvényjavaslatban megnyilvánuló ama szándékot, amely a keresztység szentsége után a keresztény házasság szentségét a jogszabályban szereplő esetekben érvénytelenítette. A javaslatot azért utasították el, mert a házassági jog reformjától a szentségi, egyházi házasságkötés érvényének visszaállítását várták, a kötelező polgári házasságkötés helyébe pedig az egyházi állítását. Ilyen javaslatot már az 1930-as évek közepén Serédi bíboros is tett, de a Gömbös-kormány elzárkózott a kötelező polgári házasság revíziója elől. Amennyiben pedig az egyházi kötés lenne az érvényes, úgy a keresztény–zsidó vegyes házasság sem lenne lehetséges, csak abban az esetben, ha az izraelita fél keresztény felekezetre térne. Miután a képviselőházban a többi keresztény párti képviselő hallgatott, ezt inkább tekinthetjük akár a törvényjavaslattal, akár a vezérszónokkal való egyetértésnek, semmint a tiltakozást kifejezésre juttató passzív rezisztenciának.

A keresztény párt ezt követően nem hallatta a hangját az úgynevezett zsidókérdésben. Az Egyesült Keresztény Párt 1943 novemberében felvette a Keresztény Néppárt nevet. A régi-új keresztény párt programját jelentő deklarációt az agg pártelnök, gróf Zichy János ismertette a képviselőház 1943. december 1-i ülésén. Ebben azonban még csak utalás sem történt a „zsidókérdésre”, csak általánosságokban szolt az alkotmányos viszonyok fenntartásáról, az emberi szabadságjogokról és az állampolgári jogegyenlőségről. A német megszállást követően a pártot nem tiltották

²⁵ *Uo.*, 377, 378.

ugyan be, tevékenysége azonban gyakorlatilag megbénult, csupán Közi-Horváth József „tartott ki” még a nyilas korszak maradék Parlamentjében is. Ám sem a zsidó-rendeletekről, sem a gettóba zárásról, sem a deportálásokról nem tettek közzé semmiféle pártnyilatkozatot.

A Kereszténydemokrata Néppárt 1944. őszi megalakulásához hosszú út vezetett. A parlamenten kívüli keresztény politikusok, közéleti személyiségek, értelmiségiek, egyesületi vezetők és egyházi notabilitások fokozatosan jutottak el a korszerű, antifasiszta kereszténydemokrácia platformjára. Ennek részét képezte a zsidókérdésben vallott felfogásuk változása is: a keresztény perszonalizmus szellemében való szembe-helyezkedés a jogfosztással, majd a zsidóüldözéssel, végül a holokauszttal.

A hazai kereszténydemokrácia előzményei az 1930-as évek közepére nyúlnak vissza, amikor a zömmel fiatal értelmiségiekből álló reformkatolikus vagy neokatolikus irányzat kettévált: a radikális nacionalista csoport Gömbös Gyula mellé állt (*Új Kor* és köre), míg a legitimista indíttatású, a liberális katolicizmus hagyományaihoz visszanyúlók Pethő Sándor és Szekfű Gyula köré gyülekeztek (*Korunk Szava*, majd a *Jelenkor* és a *Vigilia* című folyóirat köre).

1935-ben gróf Széchényi György a *Korunk Szava* szerkesztését Katona Jenőre bízta, vezérkara Szekfű, Horváth Sándor és Molnár Kálmán professzorokból, valamint az Esztergom főegyházmegeés Almásy Józsefből állt. Ez a kör határozottan fellépett a hazai „hitlerájjal” szemben. A náci- és nyilasellenes *Korunk Szava* köre a harmincas évek második felében kiegészült a legitimista-keresztényszocialista Griger Miklóssal és a fiatal Barankovics István jogász-publicistával. Miután 1938-ban a *Korunk Szavát* betiltották, utóda, a *Jelenkor*, valamint a Barankovics által szerkesztett *Az Ország Útja* című folyóirat vitte tovább az ekkor már a francia neokatolicizmus és integrális humanizmus, elsősorban Jacques Maritain eszméiből táplálkozó kereszténydemokráciát.

A határozottabb katolikus szellemi honvédelem 1938–1939-től bontakozott ki, és keresett, sőt talált kapcsolatokat a baloldallal.²⁶ Nézeteiknek elsősorban irodalmi keretek között adhattak hangot.²⁷ Almásy József, aki ekkor a Központi Szeminárium vicerektora volt, *A tízparancsolat a közéletben* című füzetében lépett fel a faj és

²⁶ Így a *Népszava* 1941-es karácsonyi számában, 1942-ben a Történelmi Emlékbizottságban, majd a szárszói találkozókön.

²⁷ Lásd Dr. ALMÁSY József, *Katolikus írók új magyar kalauza*, Budapest, Ardói Irod. és Könyvkiadó Váll., é. n.

vér mítosza ellen. Nyéki (Klemm) Kálmán katolikus pap *Vallás és faj* című tanulmányában ugyancsak a zsidóüldözésbe torkolló fajelméletet és náci gyakorlatot bírálta. Ugyanilyen szellemben publikált Cavallier József, Mihelics Vid, Barankovics István és mások a *Magyar Nemzetben*, amely a szellemi honvédelem otthona lett, főként miután 1943. májustól szerkesztője Barankovics volt. A *Vigilia* publicistái – Rónay György, Sík Sándor, Possonyi László és író társaik – a korabeli katolikus szépirodalom meghatározó alakjai voltak. A folyóirat által közreadott könyvsorozat az európai irodalom legjavából válogatott, olyan szerzőktől, akiknek könyveit a náciok máglyára vetették.²⁸ A kereszténydemokraták a Parlamenten kívülről bírálták a zsidótörvényt, annál is inkább, mert többjüket személyükben, vagy családjukat is érintették a jogfosztások.

A kereszténydemokrata párt közvetlen előzménye az 1943. augusztus végén Győrött, báró Apor Vilmos palotájában létrehozott Katolikus Szociális Népmozgalom, amelynek szellemi vezetői Kerkai Jenő jezsuita atya és Kovrig Béla szociológus professzor voltak. A pártkezdemény feletti egyházi védnökséget Apor püspök vállalta, míg leendő pártelnöknek gróf Pálffy Józsefet, a püspök rokonát szemelték ki.²⁹ A szerveződő kereszténydemokrata párt saját léteért küzdött. A német megszállás, majd a nyilas diktatúra idején illegálitásba kényszerült, hasonlóan a származásuk miatt üldözöttekhez. Mégis elmondható, hogy az idetartozó katolikus közéleti férfiak és egyháziak – a Magyar Szent Kereszt Egyesület keretében és azon kívül is – tettek a legtöbbet a zsidómentésben.

*

A fentiek alapján megállapítható, hogy a keresztény párt(ok) programjai és politikája az úgynevezett zsidókérdésben éppúgy sokféle volt, miként a korabeli hazai katolikus egyházé és közéleti katolicizmusé. A „keresztény politika”, fő irányát tekintve, követte a püspöki kar útmutatását és megfelelt elvárásainak, ami nem zárta ki a szélsőjobboldali radikális antiszemitizmus és egy gyengébb, de tiszteletre méltó antifasiszta kereszténydemokrata magatartás jelenlétét sem.

²⁸ Részletesen lásd GERGELY, *A magyarországi katolikus egyház és a fasiszmus, i. m.*; LÁSZLÓ T. László, *Szellemi honvédelem*, Róma, Katolikus Szemle kiadása, 1980. Mindkettőben további irodalmi tájékoztató.

²⁹ Esztergomi Prímási Levéltár, 5993/1943., ugyanott, 8118/1944. Továbbá GERGELY Jenő, *A Keresztény Demokrata Néppárt előtörténete 1936–1944, Műhely*, 1984/1.